

האידיאליסט וחבורת המקיאבליסטים: כיצד ארצות־הברית מביסה את עצמה במזרח התיכון

רון טירה

מבוא: אידיאליזם או ריאליזם

בספרו "דיפלומטיה"¹, טוען הנרי קיסינג'ר, כי בעוד מדיניות החוץ האירופית התאפיינה בקידום אינטרסים אסטרטגיים מחושבים, בריאליפוליטיק ובניסיון לייצב מאזן כוחות, התאפיינה מדיניות ארצות־הברית בגישה אידיאליסטית בדרך כלל. לדעת קיסינג'ר, לפי הגישה האמריקנית סכסוכים נובעים מאי־הבנות הניתנות להבהרה או מעוולות שיש לתקן, ולא מהתנגשות אינטרסים בסיסית. ההנחה היא, שהצדדים חולקים בדרך כלל כוונה משותפת לחיות בהרמוניה, ואם רק "ניגע" (reach out), ניפגש, נבין את האחר ונוכיח רצון טוב הכול יבוא על מקומו בשלום. מדיניות חוץ עשויה לשלב פרגמטיות עם אידיאולוגיה, והערכים מקנים פרספקטיבה לבחינת שאלות, כמו מה הם התנאים המוקדמים לשימוש בכוח, עד כמה חשובה הלגיטימציה הבינלאומית, האם יש צורך בברכת המוסדות הבינלאומיים, או כיצד להכריע בין גישת הייחודיות האמריקנית (exceptionalism) לבין גישת השיתופיות הבינלאומית (collectivism). הטענה העומדת במוקד מאמר זה היא, שהן ממשלו של הנשיא ג'ורג' וו. בוש והן ממשלו של הנשיא ברק אובמה אכן עיצבו מדיניות מזרח־תיכונית הנשענת במידה רבה על אידיאליזם – אף שהאידיאליזם של שני הממשלים שונים כמובן אלה מאלה – בלי לתמוך את המדיניות במידה המתחייבת של אסטרטגיה קרה ומחושבת. אין זו שאלה דיכוטומית של אידיאליזם לעומת פרגמטיזם, אלא שאלה של משקל ואיזון, ובעיקר של המידה שבה השקפת העולם מסתייעת בריאליפוליטיק.

רון טירה מחבר המחקר **המאבק על טבע המלחמה**, מזכר 96, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוקטובר 2008, משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

ממשל בוש נטל על עצמו בכהונתו הראשונה משימות רבות מדי וכבדות מדי, כשלא עמדו לרשותו הגיבוי הפוליטי הפנים־אמריקני וכוח ההתמדה הלאומי הנדרשים לבצען, וכשלא הוקצו משאבים התואמים את כובד המשימות. לכן הוא הגיע בכהונתו השנייה למתיחת־יתר (over-stretching), התקשה במבחן יכולת העמידה וכפועל יוצא גם בניסיונו לשנות את טבע המזרח התיכון. ממשל אובמה ניסה ליצור אווירה של רצון טוב וכבוד הדדי, אך בפועל יצר מציאות שבה מחד גיסא הוא פחות מרתיע ופחות אפקטיבי מקודמיו בעימותים עם יריביה של ארצות־הברית, ומאידך גיסא אינו תומך כנדרש בבעלות בריתה של ארצות־הברית. לכן בשנתיים שחלפו גורע ממשל אובמה מהתמריץ המוצע למנהיגי המדינות הערביות כדי לדבוק בצד האמריקני.

דמות המזרח התיכון נובעת ממגוון גורמים, רובם מקומיים, ואין להפריז במידת ההשפעה האמריקנית על פני האזור. גם מעצמת־העל היחידה אינה יכולה לעצב את המזרח התיכון כטוב בעיניה. ועם זאת יש מקום לטענה, ששני הממשלים האמריקניים התקשו בהתמודדות במשחק האסטרטגי המזרח־תיכוני, וכך – בניגוד לכוונותיהם – תרמו שני הממשלים להחלשת החזית הפוליטית והצבאית שבלמה את איראן והגנה על האינטרסים החיוניים של ארצות־הברית ושל בעלות בריתה, ועיצבו זירה המתאימה יותר מבעבר למימוש יתרונותיה היחסיים של איראן.

ארצות־הברית מעצבת זירה אופטימלית לאיראן

עד שלהי שנות התשעים היוותה "הבלימה הכפולה" (dual containment) אבן יסוד באסטרטגיה של ארצות־הברית במזרח התיכון. היא ראתה הן בעיראק והן באיראן איום על האינטרסים החיוניים שלה, ולכן שאפה לבלום את שתיהן. השם "בלימה כפולה" מטעה במידה רבה, שכן לא רק שארצות־הברית עסקה בבלימת שתי המדינות האמורות, אלא שהן בלמו זו את זו. הדברים נכונים במיוחד לזמנים שאיראן ועיראק התמקדו במאבק אלים ביניהן. ייתכן אפוא שהשם מדיניות "מאזן הכוחות" מתאים יותר.

לאחר פיגועי ספטמבר 2001 אימץ ממשל בוש אסטרטגיה של סיכול מקדים של איומים עתידיים (preemption) ושל שינוי פניו של המזרח התיכון. בהתאם, כבשה ארצות־הברית את אפגניסטן ואת עיראק. תחילה נראה שפריסת הכוחות האמריקניים בשתי מדינות אלה מאיימת ישירות על איראן ומגבילה את חופש הפעולה שלה. ארצות־הברית החליפה בעצמה את עיראק כגורם המאזן לעומת איראן. הקרנת העוצמה האמריקנית נשמרה ואף התחזקה עוד כמה שנים לאחר כיבוש עיראק, ואכן המבצעים הצבאיים בכהונתו הראשונה של הנשיא בוש נתפסו חלק מאסטרטגיה נרחבת יותר, העתידה להביא את ארצות־הברית להתנגשות עם מדינות נוספות. הקרנת העוצמה וההרתעה האמריקנית בעת ההיא גרמה לנסיגתה

של לוב מתוכנית הגרעין שלה בשנת 2003, תרמה לנסיגת סוריה מלבנון בשנת 2005 וייתכן שגם תרמה להשהיה זמנית של תוכנית הגרעין של איראן.

ואולם עד מהרה התברר שממשל בוש בחר באסטרטגיה בעייתית כלפי עיראק מתוך האפשרויות שלכאורה עמדו לפניו. חלופה ראשונה הייתה להביס את צבא עיראק בקרב ולסלק את צדאם חוסיין ומשפחתו, אך לשמר את צבא עיראק, את העילית הסונית השלטת ואת המוסדות המדינתיים של מפלגת אל־בעת'. על אף אי־הוודאות בסיכויי ההצלחה של גישה זאת, ייתכן שהיה אפשר להחליף את המשטר לידידותי, ועדיין המדינה העיראקית הייתה נותרת ישות אחודה ומתפקדת. החלופה השנייה הייתה לפרק את המשטר הסוני־הבעת'יסטי, לעצב תודעה לאומית עיראקית חדשה, להקים מוסדות אזרחיים חזקים ולחנך דור חדש שלא ידע את צדאם על ברכי ערכי המערב. חלופה זו אפשרית – אם בכלל – רק במחיר אדיר: המשך הכיבוש ומעורבות אינטנסיבית לשנות דור. המערכת הציבורית־הפוליטית הפנים־אמריקנית לא הייתה נכונה לשלם מחיר כזה, ולכן ארצות־הברית פירקה את המשטר הסוני־הבעת'יסטי, אבל לא הקצתה משאבים מספיקים ולא גייסה את הרצון וההתמדה הדרושים ליצירת עיראק חדשה ופרו־מערבית.

קצרה היריעה מלדון בשאלה, האם בניין אומות (nation building) הוא משימה ריאלית או לא, ואסתפק בהבחנות הבאות: מדינות מרכז אירופה כמו צ'כיה, פולין והונגריה צמחו על מעיין התרבות האירופית, ולכן כשהוסר עול הדיקטטורה הסובייטית הן לא התקשו להפוך למדינות מערביות מן המניין. יפן וגרמניה הן אומות עם תודעה לאומית־קולקטיבית חזקה ועם חישוקים איתנים, ולכן כשהשתנתה ההנהגה בשנת 1945 (ולאחר פגיעה קשה באוכלוסייה האזרחית של שתי המדינות המובסות) השלימו שתי האומות עם הקו החדש. עיראק חסרה את היסודות האלה – היא נולדה משרטוט גבולות כמעט אקראי של המעצמות הקולוניאליות, ונכללו בה קרעים של שלוש אוכלוסיות יריבות; היא מעולם לא פיתחה קוהרנטיות או חישוקים לאומיים חזקים, ונותרה מאוחדת רק תחת אגרון הברזל של צדאם; וההיסטוריה הדמוקרטית המקומית דלה. בתנאים אלה לא היה די בפירוק משטר הבעת' ובתוכנית שיקום בת שנים בודדות כדי לממש את מטרותיו האידיאולוגיות של ממשל בוש.

לאחר חיסולו של משטר הבעת' פרצה מלחמה – עקיפה, סמויה וחסרת שם – בין איראן לבין ארצות־הברית על דמותה של עיראק, על ההגמוניה בה ועל עתידה. למרות היות ארצות־הברית מעצמת־העל היחידה, על אף משאביה וחרף שאיפתה להביא לזירה מגוון רחב של יכולות לאומיות (Whole of Government Approach²), התברר שהאפקטיביות וההתמדה של איראן במלחמה העקיפה על ההגמוניה בעיראק גבוהות יותר.³ עתה, תחת ההתחייבויות שנטלו על עצמם הנשיאים בוש

ואובמה, ארצות־הברית מתקרבת להשלמת הסגת כוחותיה מעיראק – ובמידה רבה לנסיגה מהתמודדות עם איראן על ההגמוניה בעיראק.

בפעולותיה בעיראק תרמה ארצות־הברית לעיצוב זירה אופטימלית בעבור איראן: איראן נרתעת מעימותים ישירים ויתרונה בעימותים עקיפים, ואילו ארצות־הברית הסירה את האיום הישיר העיקרי על איראן והותירה זירה שנוח לאיראן לפעול בה באמצעים עקיפים. משטרו של צדאם חוסיין התאים בשיטות הפעולה ובנחישותו למשימת הבלימה של איראן, בבחינת "להילחם באש באמצעות אש" (fighting fire with fire). לכן ל"בלימה הכפולה" (במובן של מאזן כוחות) היה בסיס אסטרטגי יעיל. פירוק משטרו של צדאם הסיר את האיזון העיקרי לאיראן מצד מדינה גובלת, ואילו עיראק נהפכה למדינה שחישוקיה רופפים, ואולי אף למדינה כושלת. בבחירות שהתקיימו ביוזמת ארצות־הברית נעשו כצפוי השיעים לגורם הפוליטי הדומיננטי. עיראק נהייתה כר פעילות נוח לאמצעים העקיפים של איראן, הפועלת בשיטת ה"גזר" בדמות מימון, שוחד, דעווה ותמיכה שבטית, וה"מקל" בדמות טרור, מליציות, משמרות המהפכה וכוח קדס. איראן פועלת בתוך המערכת העיראקית כדי למנוע היווצרות איום עיראקי עתידי על איראן, ולמנוע שימוש של כוחות זרים בשטחה של עיראק כקרב קפיצה נגד איראן. אפשר לראות את עיראק שתיווצר לאחר נסיגת ארצות־הברית כרצועת הגנה אסטרטגית של איראן. וכשמוסר האיום הישיר ממדינה גובלת, כל שנוותר לאיראן הוא להפעיל את אמצעי העקיפים במדינות שאינן גובלות עמה (לבנון, תימן, בחריין, קרן אפריקה, עזה ועוד), ומובן שהטיל והגרעין של איראן משוחררים ממגבלות של גבול משותף. שתי מדינות גובלות אחרות ראויות לאזכור בהקשר הזה: אפגניסטן ותורכיה.

המקרה של אפגניסטן מזכיר במידת מה את עיראק. גם באפגניסטן אפשרה קריסת המערכות את מעורבותה והשפעתה של איראן באמצעות שלוחים; וגם אפגניסטן נהפכה לזירה השואבת את משאביהן של חלק מיריבותיה של איראן, ושם הן מותשות, מאבדות לגיטימציה פנימית למאבקים אחרים, ומתעמעמת הקרנת העוצמה שלהן כלפי צדדים שלישיים.

התפנית האסטרטגית שעברה תורכיה אינה תולדה של מדיניות שגויה של ארצות־הברית או של ישראל, אולי למדיניות האירופית יש בכך חלק. ואולם נראה שהתפנית של תורכיה מזרחה היא בעיקר תולדה של

בפעולותיה בעיראק
תרמה ארצות־הברית
לעיצוב זירה אופטימלית
בעבור איראן: ארצות־
הברית הסירה את
האיום הישיר העיקרי
על איראן והותירה זירה
שנוח לאיראן לפעול בה
באמצעים עקיפים

תהליכי פנים. התפנית מזרחה כרוכה בפרשנות חדשה לאינטרס הלאומי של תורכיה, וניצניה ניכרו כבר בשנת 2003 בשעה שסירבה לאפשר לארצות־הברית להשתמש בשטחה לפתיחת חזית שנייה נגד עיראק. עם זאת, תורכיה התנגדה

לפלישת ארצות־הברית לעיראק גם מחשש שהדבר יניע מגמות בדלניות בקרב הכורדים בעיראק, תופעה העלולה לגלוש אל הכורדים בתורכיה. ייתכן אפוא שגם ממשל תורכי בלי אוריינטציה אסלאמית היה מתנגד לפלישה, וארצות־הברית לא התחשבה באינטרס החיוני הזה בחישובי ציפיותיה מתורכיה בתוכניות המלחמה. ארצות־הברית מתקשה אפוא להשפיע על מדיניותה של תורכיה, וכך, אף־על־פי שאיראן גובלת במדינה החברה בנאט"ו ועל אף פוטנציאל התחרות האזורית בין איראן לתורכיה (שאינן להמעיט בחשיבותו לטווח הארוך), איראן יכולה לראות את עצמה כיום חופשייה מאיום ישיר בגבולה הצפוני־המערבי.

מדגם מהזירות המשניות: לבנון והפלסטינים

לחץ אמריקני־צרפתי בשנת 2005, בעקבות רצח חרירי, הביא לידי סיום הכיבוש הסורי בן שלושת העשורים בלבנון. לכאורה זו הייתה הצלחה אסטרטגית ואידיאולוגית מרשימה של ממשל בוש. ואולם נסיגת הצבא אילצה את סוריה לפעול באמצעים עקיפים וחשאיים כדי להמשיך ולהשפיע בלבנון, אך עד מהרה התברר, שהשפעתה של סוריה בארץ זו נמצאת במגמת ירידה בעוד כוחו של חזבאללה הולך ומתגבר. אף שסוריה וחזבאללה נמנעו מלהגדיר את המצב האסטרטגי ביניהם כתחרות על ההגמוניה בלבנון, הרי בפועל ובהדרגה החליף חזבאללה (ובעקיפין איראן) את סוריה כשחקן הדומיננטי במדינה.

לארצות־הברית ולישראל היו מנופים יעילים נגד סוריה, והדבר הוביל לא אחת לריסונה, ובאמצעותה לריסון הנעשה בלבנון. ואולם האפקטיביות המרסנת של ארצות־הברית וישראל כלפי חזבאללה ואיראן נמוכה יותר. ארצות־הברית ובעלות בריתה גם התקשו להתמודד בזירה הפנים־לבנונית המפוררת ולחזק די הצורך את הזרמים הלבנוניים הפרו־מערביים, ככל שהדבר אפשרי בכלל. חוסר האפקטיביות של ארצות־הברית ובעלות בריתה ניכר למשל במשבר מאי 2008 ובתהליכים שנבעו ממנו. גם לישראל חסר במלחמת 2006 המנוף הוותיק – לחץ על הכוחות הסוריים בלבנון. המסקנה היא אפוא שדחיקת צבא סוריה מלבנון, בלי שהתלווה לכך כינון כוחות פרו־מערביים חזקים די הצורך במערכת הפנים־לבנונית, רק הקטינה את יכולת הריסון של ארצות־הברית ושל בעלות בריתה, ויצרה את התנאים להתגברות הדומיננטיות של איראן ושל חזבאללה בלבנון.

בשנת 2006 התקיימו בחירות בשטחים הפלסטינים בעקבות לחץ של ארצות־הברית. אף־על־פי שההסכמים בין ישראל לפלסטינים אסרו על השתתפות חמאס בבחירות, לחץ ממשל בוש – מטעמים אידיאולוגיים ובניגוד לאינטרס העצמי שלו – לשותף את כל הפלגים הפלסטיניים בבחירות. הבחירות הובילו לניצחון חמאס ולמאבק כוחות שבסופו השתלט הארגון על רצועת עזה. חמאס לא נעשתה תנועה

דמוקרטיה אלא רק ניצלה את תהליך הבחירות (החד־פעמיות בשלב זה) לקידום מטרותיה הבלתי דמוקרטיות.

הבחירות ברשות הפלסטינית הניבו כמה תוצאות: הממשל הפלסטיני נעשה דוראשי, ולפיכך הרשות הפלסטינית אינה מייצגת עוד את כלל האוכלוסייה ואת כלל השטח, וחופש הפעולה שלה מוגבל בידי הממשל הפלסטיני של רצועת עזה, הקיצוני יותר, מה שמקשה עליה להציג ויתורים במשא ומתן עם ישראל. חמאס אמנם אינה שלוח של איראן, אבל איראן היא הגורם הזר המשפיע ביותר עליה. לפיכך שלטון חמאס בעזה הגביר את השפעת איראן בסכסוך הישראלי־פלסטיני, ואיראן קבלה דריסת רגל צבאית עקיפה בעזה. הבחירות לא קידמו אפוא את הדמוקרטיה ואת השלום, אלא אפשרו חדירה של איראן אל העולם הסוני, ואיום על מצרים (לפחות לפי הערכת המצב של מובארכ), על הרשות הפלסטינית ועל ישראל.

אובמה במצרים: אסטרטגיה בהטלת קובייה

מצרים היא הליבה הפוליטית של העולם הערבי, המדינה הערבית החזקה ביותר, ומשלהי שנות השבעים של המאה שעברה גם הגורם הפרו־אמריקני היציב והנאמן ביותר בעולם הערבי. הברית הפוליטית והצבאית עם מצרים הייתה מקור עוצמה והשפעה לארצות־הברית, ואבן יסוד בתצרוך האסטרטגי של ישראל. מצרים הייתה שחקן מפתח בחזית לבלימתם והכלתם של שחקנים עוינים כמו איראן ושלוחותיה.

שחקן המפתח השני בבלימת איראן ושלוחיה הוא סעודיה. אך סעודיה היא מדינה עם חולשות עמוקות, הנרתעת בדרך כלל מעימותים גלויים ונוטה לאזן את הימוריה. אם תיוותר בודדה במערכה יתכן שהיא תחפש גידור לסיכונה. אם כן מצרים אינה רק חיונית בפני עצמה, אלא גם גורם המעצים את סעודיה ומאפשר לה למלא את התפקיד המועיל שהיא ממלאת. מצרים חשובה במישור הבילטרלי, אך יותר מכך בעובדה שהציר מצרים־סעודיה מילא תפקיד פרואקטיבי חשוב בהשפעה על גורמים בלבנון, בעיראק, בבחריין, בתימן, בסודן ועוד, ובמתן גיבוי פוליטי לויתורים של הפלסטינים. מובארכ

אפשר לזהות סימנים לפרגמטיות ולהתמתנות בעמדת הממשל לעומת עמדתו הראשונית כפי שהובעה בשלהי ינואר 2011. לראיה, השותף העיקרי של ארצות־הברית לשיח על עתידה של מצרים הוא צבא מצרים (ולא האופוזיציה האזרחית)

היה שחקן מפתח בהרגעת משברים בין ישראל לבין הפלסטינים, וחשש מהזיקה ההיסטורית שבין האחים המוסלמים של מצרים לבין חמאס ולכן פעל לביצור מעמדו של הפתח במערכת הפלסטינית ולריסון והחלשת חמאס.

עדיין מוקדם להעריך כיצד תיראה מצרים כשיבשילו התהליכים שהחלו בה, וכמה אפשרויות עדיין פתוחות. ייתכן שהשפעת ארצות־הברית על הפגנות כיכר תחריר והתהליכים שנולדו מהן הייתה ממילא מוגבלת, ולא נותר לארצות־הברית אלא להצטרף לתהליך המתחולל אפילו אם לא רצתה בו. אפשר גם לזהות סימנים לפרגמטיות ולהתמתנות בעמדת הממשל לעומת עמדתו הראשונית כפי שהובעה בשלהי ינואר 2011. לראיה, השותף העיקרי של ארצות־הברית לשיח על עתידה של מצרים הוא צבא מצרים (ולא האופוזיציה האזרחית).

ממשל אובמה עמד מנגד בעת שיריבו אחמדיניג'אד אותגר בהפגנות בשנת 2009, ועמד מנגד כשתוניסיה התנסתה בהפגנות זמן קצר לפני אירועי ככר תחריר. ואולם כשאותגר מובארכ, בעל הברית הנאמן, מיהר ממשל אובמה להפנות לו עורף, הן בפומבי והן במהלכים מאחורי הקלעים, ומנימוקים אידיאולוגיים. השאלה היא אפוא: איזו מסקנה צריכים להסיק בתי המלוכה של סעודיה, בחריין וירדן והאמירים והסולטאנים מהמפרץ ממדיניות הנשיא אובמה כלפי מובארכ? האם מונרכים אלה יכולים לסמוך על הממשל כעל בעל ברית לעת מצוק, ומי מעיב יותר על המונרכים הפרו־מערביים: שאיפות ההגמוניה של איראן או מדיניות הדמוקרטיזציה של הבית הלבן?

ניכר בבירור לכל אדם המצוי בריאל־פוליטיק, שהממשל האמריקני יצר מצב שהצר מאוד את חופש התמרון שלו עצמו והותיר לו שתי אפשרויות גרועות: האחת, להמשיך עם ערכיו ולצאת נגד כל אחד ואחד מהמלכים, האמירים והסולטאנים הערבים בעלי בריתו. במקרה כזה עלול הממשל להתרחק מרוב בעלות בריתו הערביות, ואיראן תשמח לנצל את הטריז שייתקע בין ארצות־הברית לבין בעלות בריתה. האפשרות האחרת היא להודות שמובארכ היה מקרה חריג, ומכאן והלאה הבית הלבן יתמוך בבעלי בריתו. בתרחיש כזה תאבד ארצות־הברית מאמינותה,

והנשיא יצטייר כהפכפך ויודה למעשה שהצטרפותה של ארצות־הברית להקרבת מובארכ הייתה מיותרת ונבעה בין היתר מחוסר הבנת כללי המשחק. בעת כתיבת שורות אלה, מגישת הממשל למשברים בבחריין, בתימן ובמדינותיהם של אוטוקרטים בעלי ברית אחרים, עולה שאובמה אכן משנה כיוון לאפיק הפרגמטי ומעדיף את האפשרות השנייה.

אפשר לבקר את מדיניות ממשל בוש במזרח התיכון, למשל בגין הצבת מטרות לא מציאותיות ומתיחת־יתר,

אך הוא החזיק לפחות בשני נכסים אסטרטגיים: הוא הרתיע את אויביו (בעיקר בכהונתו הראשונה), והוא היה בדרך כלל נאמן לבעלי בריתו. לעומת זה ממשל אובמה מחד גיסא אינו נוהג בדרך המחזקת את הקרנת העוצמה האמריקנית

ממשל אובמה אינו נוהג
בדרך המחזקת את הקרנת
העוצמה האמריקנית.
התנהלותו כלפי
מובארכ מעוררת סימני
שאלה בדבר נאמנותו
לבעלי בריתו

– והתנהלותו בעיראק, כלפי תוכנית הגרעין של איראן ובמוקדי עימות אחרים מחזקת הבחנה זאת; ומאידך גיסא, התנהלותו כלפי מובארכ מעוררת סימני שאלה בדבר נאמנותו לבעלי בריתו. זאת ועוד, בניסיונותיו להתקרב ליריבים כמו איראן, לא התייחס אובמה ברצינות הראויה לאינטרסים החיוניים של בעלי ברית כמו סעודיה. הדבר עולה למשל מהגישה המהוססת וחסרת התכליתיות לתוכנית הגרעין של איראן. ניתוח קר של המצב מגלה, שבהעדר "המקל והגזר" האמורים, קשה לזהות את התמריץ שמספק מממשל אובמה לשליט הערבי כדי להימנות עם המחנה הפרו־אמריקני. לפיכך מדוע שהשליט יסתכן בעימות עם איראן אם ארצות־הברית עצמה עלולה לדרוש ממנו לוותר על כיסאו (ואף תפעל להחרמת כספו)? לכל הפחות, יחד עם הפניית העורף למובארכ, חייב היה מממשל אובמה להציג מערכת חדשה של גזרים ושל מקלות אסטרטגיים.

זווית ניתוח נוספת היא, שממשל אובמה דוחף לשינוי בלי לנסות להבטיח מראש לאן הוא יוביל. ואכן אם ייערכו בחירות דמוקרטיות בבחריין והרוב השיעי יתפוס את השלטון בנמל הבית של הצי החמישי של ארצות־הברית, או שתתרחש ליברליזציה בסעודיה והזרמים התת־קרקעיים יצופו, האם ישרת הדבר את האינטרס של ארצות־הברית? קסינג'ר היטיב לאפיין את הגישה האמריקאית הטיפוסית בכתבו: "אין [ארצות־הברית] מתנגדת לעצם השינוי אלא לשיטת השינוי... אדם כמו ביסמרק או ד'זראלי היה לועג לטענה שמדיניות החוץ נוגעת לשיטה ולא למהות, אם בכלל היה מבין אותה".⁴

הבית הלבן דוחף להצגת מכניקה דמוקרטית מבלי ללמוד את לקחי רוסיה, בלארוס, קירגיסטן, עיראק, אפגניסטן, עזה וכו': מכניקה של דמוקרטיה בלא תרבות דמוקרטית ובלא מוסדות אזרחיים איתנים אינה מבטיחה את התבססות הדמוקרטיה, אלא עלולה להסתיים בניצול ציני של המכניקה הדמוקרטית בידי גורמים לא דמוקרטיים.

כאמור, עדיין לא ברורה זהותה של מצרים החדשה, וכיצד תפרש את האינטרס הלאומי שלה. אפשר שכל שקרה הוא, שהצבא החליף את הגנרל בדימוס מובארכ בגנרל ותיק אחר.⁵ ייתכן שמצרים תמשיך לראות באיראן את האיום האסטרטגי המרכזי, בעיקר אם זו תבקש לנצל את ההזדמנות ולהגביר את ניסיונותיה להתערב בתוך מצרים או ללחוץ עליה,⁶ ומכאן שמדיניות החוץ של

אם אכן ארצות־הברית תאבד את מצרים כשותף חזק ופרואקטיבי, הדבר ישמוט במידה רבה את הקרקע מתחת רגליה של האסטרטגיה המזרח־תיכונית של ארצות־הברית בארבעת העשורים האחרונים

מצרים לא תשתנה. אבל ייתכן גם אחרת: מצרים יכולה לאמץ מדיניות הדומה לזו של תורכיה; היא עלולה לשקוע בתקופה ממושכת של התכנסות בתוך עצמה ולסגת מהזירה האזורית; ומובן גם שאין להוציא מכלל אפשרות עליית משטר

אסלאמי. כל אחד מהתרחישים האחרונים מזיק לאינטרס הלאומי של ארצות־הברית ושל בעלות בריתה ועלול להועיל לאיראן. והנה על אף משקלם הרב של האינטרסים המונחים על כף המאזניים, החליט ממשל אובמה, בדומה למנהגו של מהמר, להטיל את הקובייה ולגלות איזה מספר אסטרטגי יעלה הגורל.

אם אכן יתממשו התרחישים החמורים יותר וארצות־הברית תאבד את מצרים כשותף חזק ופרואקטיבי, הדבר ישמוט במידה רבה את הקרקע מתחת רגליה של האסטרטגיה המזרח־תיכונית של ארצות־הברית בארבעת העשורים האחרונים. אם כך יקרה, אזי אין לארצות־הברית בשלב זה אסטרטגיה חלופית או מוקדי עוצמה חלופיים, והיא אף לא השיבה על השאלה כיצד לתחזק את מאזן הכוחות האזורי וכיצד להגן על האינטרסים הלאומיים שלה ב"יום שאחרי".

לוב: האם זהו המקום להשקיע הון פוליטי?

בעת כתיבת שורות אלה משתתפת ארצות־הברית בלב חצוי במערכה אווירית בלוב. התמונה בלוב רחוקה מלהיות ברורה, ואין להוציא מכלל אפשרות גם תרחיש אופטימי ולפיו תסייע המערכה האווירית לעלייתו לשלטון של גורם ידידותי ודמוקרטי, ולוב תיוותר מדינה מתפקדת, ועקב כך תגבר הקרנת העוצמה והאפקטיביות האסטרטגית של ארצות־הברית. עם זאת, סימני השאלה עדיין רבים מהתשובות. מכל מוקדי החיכוך במזרח התיכון בחרה ארצות־הברית להתערב צבאית דווקא באחד המוקדים הקריטיים פחות. קד'אפי הוא דמות "ציורית" והסיקור התקשורתי שניתן לפעולות הדיכוי נגד עמו רב, אבל בחישובי ריאלי-פוליטיק משטר קד'אפי (בגרסתו הנוכחית ובשונה מעשורים קודמים) אינו בגדר איום מידי על האינטרסים החיוניים של ארצות־הברית. בעולם שבו הפעלת כוח אפשרית רק במשורה, והמערכת הפוליטית־הציבורית עלולה עד מהרה לחדול מתמיכה בהפעלת כוח מסיבות שונות, ייתכן שמשמעות התקיפה בלוב היא בזבוז אשראי פוליטי הנדרש להתערבות במשברים דחופים יותר ובעלי חשיבות אסטרטגית גבוהה יותר. ייתכן שעצם הקצאת תשומת הלב הניהולית וההון הפוליטי דווקא ללוב היא סוג של חוסר הבנה אסטרטגית.

ארצות־הברית גם מתחייבת למערכה כדי לסייע למורדים שהמידע עליהם מועט. לא ברור מי הם, האם הם בכלל קבוצה קוהרנטית, מה כוונותיהם, ומדוע – אם בכלל תצליח המערכה – שארצות־הברית תצא נשכרת מכך שישלטו בלוב. ספק אם לוב שימשה בית יוצר לכוחות ליברליים סמויים המתפרצים בשבועות האחרונים, ולא ברור אם הצלחת המורדים (אם יצליחו) תותיר את לוב כמדינה מתפקדת. ארצות־הברית יצאה למערכה אידיאליסטית־מניעתית – מניעת טרגדיה אנושית ומניעת המשך שלטונו של קד'אפי, אבל אפילו אם תצליח, לא ברור כיצד מערכה זו תקדם את האינטרסים הלאומיים שלה. כמובן שאין צורך

להכביר מילים לגבי השלכות אי הצלחה אמריקאית בלבד, אם זו תתרחש, ומכאן שבשקלול שבין חיוניות האינטרס האמריקאי ובין סיכון אי ההצלחה, ספק אם הראשון מצדיק את השני.

סיכום: ארצות־הברית מברקת את החזית שלה עצמה

חובה להניח שכוונותיהם של הנשיאים בוש ואובמה היו טובות ונעלות, על אף הבדלי הגישה המהותיים שביניהם. וכן אין להפריז בהערכת השפעתה של ארצות־הברית על המזרח התיכון. כך למשל, ייתכן שמובארכ היה נופל גם אם היה זוכה בגיבוי של הנשיא אובמה. ובכל זאת, נראה שהתוצאה הלא מכוונת של מצרף פעולותיהם של הנשיאים בוש ואובמה הייתה "מבצע עיצוב" (Shaping Operation) שתתם במידה לא מבוטלת להתאמת הזירה ליתרונותיה היחסיים של איראן, להחלשת החזית הערבית ששירתה את האינטרסים של ארצות־הברית ובעלות בריתה ולערעור מאזן הכוחות האזורי.

השחקן הצבאי העיקרי להכלת איראן הייתה עיראק של צדאם חוסיין, והשחקנים הפוליטיים העיקריים היו מצרים וסעודיה. משכבשה ארצות־הברית את עיראק ואת אפגניסטן נראה כאילו ארצות־הברית תיטול על עצמה את ההכלה הצבאית של איראן, אך כל שעשתה היה להחליש את שתי שכנותיה של איראן, ובעיקר לפרק את הצבא והממשל הבעת'יסטיים בעיראק, ואז החלה לסגת. אחת מנקודות התורפה העיקריות של איראן היא הקושי להתמודד עם איומים ישירים ועם משטר כמו זה של צדאם, ואילו ארצות־הברית הסירה ממנה את האיום הזה. פירוק משטר הבעת' הפך את עיראק לכר נוח לפעילות עקיפה של איראן, והיא נעשית השחקן הזר המשפיע ביותר במסופוטמיה. לאחר שיושלם פינוי הכוחות האמריקניים מעיראק היא תיהפך בהדרגה לרצועת הגנה אסטרטגית של איראן.

לכן לא תהיה זו הפתעה עם ארצות־הברית תשקול מחדש את קצב הנסיגה.

התהליכים העוברים על מצרים טרם הבשילו, אך בתוך קשת האפשרויות

מצויה גם תפנית במדיניותה או התכנסות מצרים אל

תוך עצמה. אם תאבד מצרים כבעל ברית פרואקטיבי, יאבד גורם חשוב בהכלה הפוליטית של איראן. סעודיה עלולה שלא לרצות להוות בתפקיד המדינה הערבית הבודדה הנאבקת באיראן (כפי שהיא נשאבת לתפקיד זה בבחריין), ולכן אובדן מצרים עלול לגרום גם להיחלשות

אם תאבד מצרים כבעל ברית פרואקטיבי, יאבד גורם חשוב בהכלה הפוליטית של איראן

סעודיה כנכס במאבק ההכלה.

מדיניותה של ארצות־הברית כלפי מובארכ יצרה עננה המרחפת עתה מעל יחסיה עם בעלי בריתה הערבים הנותרים, שכולם לא נבחרו בבחירות דמוקרטיות. זוהי אירוניה אסטרטגית, שהלחץ של הממשל האמריקאי לקידום רפורמות

דמוקרטיה אפקטיבית כשהוא מופנה כלפי בעלי בריתו (כמו מובארכ) והוא פחות יעיל כשהוא מופנה כלפי יריביו (כמו אחמדיניג'אד). הבית הלבן מלכד את עצמו, ונראה שכל בחירה שיעשה כעת תפגע במעמדו: או שאובמה ימצב את עצמו כאויב המשטרים הערביים (ובכלל זה של בעלי בריתו) או שיודה ששגה, שלא הבין את המצב לאשורו וסייע להקרבת מובארכ לשווא.

הסרת האיום העיראקי מאיראן ורתיעתה של ארצות־הברית מעימות ישיר עם איראן, ניתבו את המאבק על ההגמוניה במזרח התיכון לאפיקים עקיפים: שימוש בשלוחים ובארגונים לא מדינתיים, טרור, שוחד, דעווה, מנופים דתיים ואתניים ועוד. באפיקים עקיפים אלה יש לאיראן יתרון יחסי, הבא לידי ביטוי בעיראק, בלבנון, במזרח סעודיה, בתימן, בעזה ובעוד מוקדי חיכוך. החיכוך מתמקד בחלק המעטפת שבו איראן חזקה ויריבותיה חלשות.

בקרב הפלסטינים, המצרף של הבחירות שהעלו את חמאס לשלטון בעזה עם האפשרות לנסיגת מצרים ובעקבותיה גם סעודיה מתמיכה בפשרות מצד הפלסטינים, ויחד עם התערערות מעמדה של ארצות־הברית כמשענת אסטרטגית מהימנה של הפתח, מפחית את הסיכויים להשגת הסכם שלום ישראלי-פלסטיני. בשעה שהממשל האמריקני מפרק את החזית שלו עצמו עלולות להתפוגג האופציות המתונות, ולהיות רק האפשרויות מרחיקות הלכת: העברת מקל ההגמוניה האזורית לאיראן או עימות ישיר עמה. ואכן כבר עתה, אי-הצלחתה של ארצות־הברית בניהול אסטרטגיה של ריאלי-פוליטיקה והיתרון של איראן בעימותים עקיפים, הם אלו שהצרו את מרחב התמרון של סעודיה לבחירה הלא רצויה והלא שגרתית מבחינתה – התערבות צבאית ישירה וגלויה בבחריין. סעודיה שונאת הסיכון נדחקה לפינה ואז עשתה מהלך ישיר ומעניין, שכן הוא מציב דילמות לא פשוטות בפני אסטרטגיית הגישה העקיפה של איראן. האם בחריין היא סימן לבאות?

האינטרס העליון של ארצות־הברית במזרח התיכון הוא היציבות. יציבות מבטיחה חופש שיט וזרימת נפט (ואת מחירו) ומונעת מלחמות, טרור ומירון שימוש (לרבות גרעיני). דרך אחת להשיג יציבות היא באמצעות הגמוניה חד-קוטבית של ארצות־הברית. הדרך האחרת היא באמצעות מאזני כוחות. קידום אידיאולוגיה (שמרנית או ליברלית) – בייחוד כשאין היא מלווה ב"מקלות וגזרים" – הלקוחים מהשפה האסטרטגית המדוברת – אינה דרך מצטיינת להבטחת יציבות. אידיאליזם חייב להיות נתמך בשפה מעשית שגם מקיבליסט יבין.

הערות

- 1 הנרי קיסינג'ר, **דיפלומטיה**, ירושלים 2007. (להלן: דיפלומטיה)
- 2 *Quadrennial Roles and Mission Review Report*, US Department of Defense, January 2009, pp. 31-36.
- 3 יואל גוז'נסקי, "המעורבות האיראנית בעיראק: מניעים, מאפיינים והשלכות", **עדכן אסטרטגי** כרך 13, גיליון 4, ינואר 2011; רון טירה, "תנועת הלוחות הטקטוניים: בחינה מחדש של הנחות היסוד לתהליך השלום", **עדכן אסטרטגי** כרך 12, גיליון 1, מאי 2009.
- 4 **דיפלומטיה**, עמ' 9.
- 5 George Friedman, *Egypt: The Distance between Enthusiasm and Reality*, Stratfor Global Intelligence, February 14, 2011.
- 6 כפי שאירע בעת מעבר אוניות המלחמה האיראניות בתעלת סואץ, דבר שעשוי להתברר כטעות של איראן, שכן היא לחצה את המשטר המצרי החדש והביכה אותו מוקדם מדי ובפומבי.